

Європейські стандарти реалізації права особи на доступ до правосуддя в аспекті можливості касаційного (третього) перегляду справи

Автор: Берназюк Ян

Організація: Верховний Суд

Видання: Конституціоналіст · 2021

Дата публікації: 2022-10-03

Постійна адреса: <https://constitutionalist.com.ua/ievropejski-standarty-realizatsii-prava-osoby-na-dostup-do-pravosuddia-v-aspekti-mozhlyvosti-kasatsijnoho-tretoh-perehliadu-spravy/>

Анотація

19 січня 2021, 10:01

Ян Берназюк

суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

Відповідно до сталої практики ЄСПЛ, якщо цього вимагає національне законодавство, суд касаційної інстанції повинен оцінювати те, чи досягнуто передбачений законодавством поріг *ratione valoris* для подання скарги саме до цього суду.

Актуальність питання доступу в Україні до касаційного або «третього» перегляду справи в аспекті дотримання права на справедливий суд, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції, обумовлена особливим конституційним статусом Верховного Суду, зокрема, як суду права. Порушена проблема певним чином пов'язана з таким питанням, як «Роль процесуальних фільтрів у адміністративному касаційному судочинстві».

Досліджуючи це питання, передусім варто зауважити, що право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення основних прав, наданих конституцією або законом, а також право на доступ до правосуддя та справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом є одними із невід'ємних прав людини, які закріплені у Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року (ст. ст. 8, 10).

Ця норма кореспондує з нормою Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), яка міститься в статті 6 «Право на справедливий суд».

При цьому Конвенція покликана гарантувати не теоретичні й ілюзорні, а практичні й ефективні права (див., *mutatis mutandis*, рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Метьюз проти Сполученого Королівства» («*Matthews v. the United Kingdom*») [GC], заява № 24833/94, п. 34); право на доступ до суду повинно бути «практичним та ефективним», а не «теоретичним чи ілюзорним» (рішення у справі «Белле проти Франції» («*Bellet v. France*»), заява № 23805/94, п. 36).

Ці міркування набувають особливої актуальності у контексті гарантій, передбачених статтею 6, з огляду на почесне місце, яке в демократичному суспільстві посідає право на справедливий суд (рішення у справі «Принц Ліхтенштейну Ганс-Адам II проти Німеччини» («*Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*»), заява № 42527/98, п. 45) та рішення у справі «Парафія греко-католицької церкви в м. Лупені та інші проти Румунії» («*Lupeni Greek Catholic Parish and Others v. Romania*»), заява № 76943/11, п. 86).

Порушення судового провадження саме по собі не задовольняє усіх вимог пункту 1 статті 6 Конвенції; ціль Конвенції – гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними або ілюзорними. Право на доступ до суду включає в себе не лише право ініціювати провадження, а й право отримати «вирішення»

спору судом (див. рішення у справах «Мултіплекс проти Хорватії» («*Multiplex v. Croatia*»), заява № 58112/00, п. 45, та «Кутіч проти Хорватії» («*Kutic v. Croatia*»), заява № 48778/99, п. 25).

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ право на суд, одним з аспектів якого є право на доступ до суду, не є абсолютним, воно за своїм змістом може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності скарги на рішення. Це право може бути піддане обмеженням, дозволеним за змістом, тому що право на доступ до суду за самою своєю природою потребує регулювання з боку держави. Однак такі обмеження не можуть обмежувати реалізацію цього права у такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права було порушено. Ці обмеження повинні переслідувати легітимну мету та має бути розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями (рішення ЄСПЛ у справах «Мушта проти України», заява № 8863/06, п. 37; «*Kreuz v. Poland*», заява № 28249/95, п. 53; «*Golder v. the United Kingdom*», заява № 4451/70, п. 38, «*Stanev v. Bulgaria*», заява № 36760/06, п.п. 229-230). Зокрема, обов'язковому дотриманню підлягає застосування процесуальних повноважень вищими судовими інстанціями з позицій передбачуваності (прогнозованості) з точки зору учасників справи (рішення у справах «Мушта проти України», заява № 8863/06, п. 41, «Мельник проти України», заява № 23436/03, п. 26).

Крім того, у п. 38 рішення у справі «*Golder v. the United Kingdom*» (заява № 4451/70) ЄСПЛ зазначив, що оскільки Конвенція (див. статті 13, 14, 17 і 25) не містить визначення обмеження права на суд у вузькому сенсі цього слова, мовчазно допускається можливість обмеження цього права, але таким чином, щоб не зачіпало його основного змісту.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Гарсія Манібардо проти Іспанії» («*Garcia Manibardo v. Spain*», заява № 38695/97, п.п. 38-45) підкреслюється, що спосіб, у який ст. 6 Конвенції застосовується до апеляційних та касаційних судів, має залежати від особливостей процесуального характеру, а також до уваги мають бути взяті норми внутрішнього законодавства та роль касаційних судів у них (див., наприклад, рішення у справах «*Monnel and Morris v. The United Kingdom*», заяви № 9562/81 та № 9818/82, п. 56, «*Helmers v. Sweden*», заява № 11826/85, п. 31).

З цього приводу у рішенні у справі «Делкур проти Бельгії» («*Delcourt v. Belgium*», заява № 2689/65, п.п. 23-26) ЄСПЛ зазначив, що п. 1 ст. 6 Конвенції застосовують у тому випадку, коли вищий суд розглядає лише питання права (а не факту та права), навіть якщо він може врешті лише скасувати чи підтвердити рішення суду нижчої ланки, а не постановити нове рішення. У той же час ст. 6 Конвенції не передбачає права звернутися до вищого суду після рішення суду нижчої ланки, а тому ця стаття Конвенції застосовуватиметься до розгляду судами вищих інстанцій лише, якщо внутрішня процедура передбачає таке право. Таким чином, можливість подання заяви про розгляд справи судами двох чи більше інстанцій є неавтономною вимогою п. 1 ст. 6 Конвенції і залежить від того, чи дозволяє це внутрішнє законодавство. Суд також зазначив, що держава, яка створює суди апеляційної чи касаційної інстанцій, має забезпечити, щоб особи, які відповідають перед законом, мали можливість користуватись всіма фундаментальними гарантіями п. 1 ст. 6 Конвенції в провадженнях у цих судах (рішення у справі «*Delcourt v. Belgium*», заява № 2689/65, п. 25).

Водночас ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що застосовані державою обмеження не можуть обмежувати чи зменшувати право доступу до суду таким чином або до такої міри, що порушується сама сутність права. Більш того, обмеження входить у сферу застосування п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо не переслідує «законну мету» і якщо відсутнє «пропорційне співвідношення між використаними засобами та переслідуваною метою» (див., *mutatis mutandis*, рішення у справах «*Ashingdane v. The United Kingdom*», заява № 8225/78, п. 57; «*Fayed v. The United Kingdom*», заява № 17101/90, п. 65; «*Markovic and Others v. Italy*», заява № 1398/03, п.п. 100-102).

ЄСПЛ також наголошує, що хоча п. 1 ст. 6 Конвенції не передбачає жодного права на касацію («третій перегляд»), він вимагає, щоб, якщо національне законодавство передбачає касацію, п. 1 ст. 6 Конвенції вступав в силу навіть у цих касаційних провадженнях у тій мірі, в якій може бути обґрунтовано сказано, що це провадження передбачає «визначення» кримінальної відповідальності проти заявника або його «цивільних прав або обов'язків» (див. рішення у справах «*Reichman v. France*», заява № 50147/11, п. 29; «*Maresti v. Croatia*», заява № 55759/07, п. 33; «*Delcourt v. Belgium*», заява № 2689/65, п. 25). Більше того, Суд підкреслює, що спосіб застосування п. 1 ст. 6 Конвенції до провадження після апеляційного оскарження, у тому числі до вищих судів, залежить від особливостей судочинства; слід враховувати всю сукупність

процесуальної системи у внутрішньому правовому порядку та роль конкретного суду в ньому (див. рішення у справах «Júlíus Þór Sigurþórsson v. Iceland», заява № 38797/17, п. 32; «Styrmir Þór Bragason v. Iceland», заява № 36292/14, п. 63; «Lazu v. Republic of Moldova», заява № 46182/08, п. 33; «Hermi v. Italy» [GC], заява № 18114/02, п. 60; «Sigurþórsson Arnarsson v. Iceland», заява № 44671/98, п. 30; «Botten v. Norway», заява № 16206/90, п. 39; «Andrejeva v. Latvia» [GC], заява № 55707/00, п. 97; «Levages Prestations Services v. France», заява № 21920/93, п. 44; «Annoni di Gussola and Others v. France», заяви № 31819/96 та № 33293/96, п. 54).

Вирішуючи питання про порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції у разі недопуску до касаційного (третього) перегляду справи, ЄСПЛ наголошує на необхідності врахування особливого статусу вищих судів (судів касаційної інстанції) за національним законодавством держав-членів.

Крім того, слід зазначити, що Рекомендацією № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи від 7 лютого 1995 року «Щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних або комерційних справах» державам-членам рекомендовано вживати заходи щодо визначення кола питань, які виключаються з права на апеляцію та касацію, щодо попередження будь-яких зловживань системою оскарження. У ст. 7 Рекомендації наголошується на тому, що положення цієї рекомендації повинні, коли це доцільно, застосовуватися також до суду третьої інстанції, якщо такий суд існує. При розгляді можливості вжиття заходів, що стосуються судів третьої інстанції, державам слід мати на увазі, що справи вже пройшли слухання в двох інших судах. При цьому відповідно до ч. «с» ст. 7 цих Рекомендацій скарги до суду третьої інстанції повинні подаватися в першу чергу в рамках таких справ, які заслуговують третього судового розгляду, наприклад, справ, які будуть розвивати право або які сприятимуть однаковому тлумаченню закону. Їх коло може бути також обмежено скаргами по тих справах, які стосуються питань права, що мають значення для всього суспільства в цілому. Від особи, яка подає скаргу, слід вимагати обґрунтування того, чому його справа буде сприяти досягненню таких цілей.

Важливо також, що у ст. 7 Рекомендації № R (95) 5 зазначається, що держави могли б розглянути можливість введення в дію системи, відповідно до якої суд третьої інстанції міг би розглядати справу безпосередньо, наприклад шляхом розгляду з метою винесення попереднього рішення або застосування процедури, яка передбачає обхід суду другої інстанції (процедура «передачі справи минаючи одну інстанцію»). Такі процедури можуть особливо підходити для таких справ, пов'язаних з питаннями права, за якими скарга в суд третьої інстанції в будь-якому випадку вельми вірогідна. Водночас держави, в яких не діє система дозволів на подачу скарги в суд третьої інстанції або які не допускають можливості відхилення судом третьої інстанції скарги в окремій частині, могли б розглянути можливість введення в дію таких систем, які обмежували б число справ, що вимагають третього судового розгляду. У законі можна було б визначити конкретні підстави, які дозволяли б суду третьої інстанції обмежувати такий розгляд лише деякими аспектами справи, наприклад при наданні дозволу на подачу скарги або при відхиленні, після короткого розгляду справи, скарги в тій чи іншій частині. У принципі в суді третьої інстанції не можна представляти нові факти і нові докази.

ЄСПЛ неодноразово наголошував, що повноваження вищого суду щодо перегляду мають здійснюватися в межах звичайних етапів апеляційного та касаційного розгляду, з обмеженою кількістю інстанцій і передбачуваними строками (рішення (про неприйнятність) у справі «Link Oil SPB» v. Russia», заява № 42600/05; рішення у справі «Ryabykh v. Russia», заява № 52854/99, п.п. 51-52).

У справі «Пономарьов проти України» ЄСПЛ зазначив, що повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватися для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду (заява № 3236/03, п. 40).

Як зазначив ЄСПЛ у рішенні у справі «Науменко проти України» (заява № 41984/98, п. 53) правова певність передбачає дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішення, недопустимості повторного розгляду вже раз вирішеної справи. Цей принцип наполягає на тому, що жодна сторона не має права домагатися перегляду кінцевого і обов'язкового рішення тільки з метою нового слухання і вирішення справи. Повноваження судів вищої ланки переглядати рішення повинні використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не заміни рішень. Перегляд в порядку нагляду не може розглядатися як прихована апеляція, і сама можливість двох поглядів на один предмет не є підставою для повторного розгляду. Відхилення від цього принципу можливе тільки, коли воно спричинене незалежними і непереборними обставинами (див. рішення у справах «Пономарьов проти України», заява № 3236/03, п. 40;

«Осовська та інші проти України», заява № 2075/13, п. 26; «Промислово-фінансовий Консорціум «Інвестиційно-металургійний союз» проти України», заява № 10640/05, п. 52).

Вказана позиція неодноразово застосовувалась у постановах Верховного Суду (наприклад, постанова Великої Палати Верховного Суду від 5 червня 2019 року у справі № 1-2/2012, провадження № 13-8зв019, ухвала Великої Палати Верховного Суду від 9 серпня 2019 року у справі № 906/142/18, провадження № 12-109гс19).

У п. 82 рішення у справі «Зубац проти Хорватії» («Zubac v. Croatia», заява № 40160/12) ЄСПЛ зазначив, що спосіб застосування п. 1 ст. 6 Конвенції до апеляційних та касаційних судів залежить від особливостей судового провадження і необхідно враховувати всю сукупність процесуальних дій, проведених в рамках національного правопорядку, а також роль судів касаційної інстанції в них; умови прийнятності касаційної скарги щодо питань права можуть бути суворіші, ніж для звичайної скарги (див. рішення у справах «Levages Prestations Services v. France», заява № 21920/93, п. 45; «Brualla Gomez de la Torre v. Spain», заява № 26737/95, п. 37; «Kozlica v. Croatia», заява № 29182/03, п. 32; «Shamoyan v. Armenia», заява № 18499/08, п. 29).

ЄСПЛ також визнає, що застосування передбаченого законодавством порогу для подання скарг до касаційного суду *ratione valoris* є правомірною та обґрунтованою процесуальною вимогою, враховуючи саму суть повноважень касаційного суду щодо розгляду лише справ відповідного рівня значущості (див. рішення у справах «Zubac v. Croatia», заява № 40160/12, п. 83; «Brualla Gomez de la Torre v. Spain», заява № 26737/95, п. 36; «Kozlica v. Croatia», заява № 29182/03, п. 33; «Dobrić v. Serbia», заяви № 2611/07 та № 15276/07, п. 54; «Jovanović v. Serbia», заява № 32299/08, п. 48).

ЄСПЛ наголошує, що саме національний касаційний суд, якщо цього вимагає національне законодавство, повинен оцінювати те, чи досягнуто передбачений законодавством поріг *ratione valoris* для подання скарги саме до цього суду. Відповідно, в ситуації, коли відповідне національне законодавство дозволяло йому відфільтровувати справи, що надходять до нього, касаційний суд не може бути зв'язаний або обмежений помилками в оцінюванні зазначеного порогу, яких припустилися суди нижчої інстанції при визначенні того, чи надавати доступ до нього (див. рішення у справах «Zubac v. Croatia», заява № 40160/12, п. 86; «Dobrić v. Serbia», заяви № 2611/07 та № 15276/07», п. 54).

Крім того, ЄСПЛ постійно підкреслює, що роль касаційного суду полягає у врегулюванні суперечностей судової практики між різними судами однієї юрисдикції («Zielinski and Pradal & Gonzalez and others v. France» [GC], заяви № 24846/94 та 34165/96 до 34173/96, п. 59). Розглядаючи цю справу, ЄСПЛ зазначив, що роль пленуму Верховного Суду полягає у врегулюванні розбіжностей у юриспруденції між різними структурами останнього та остаточно визначає тлумачення законодавчого положення, усуваючи його.

Стосовно необхідності дотримання принципу остаточності судового рішення та недопустимості зловживання правом на оскарження, в рішенні у справі «Вієру проти Республіки Молдова» («Vieru v Republic of Moldova», заява № 25763/10, п. 14) Суд постановив, що рішення про перегляд остаточних рішень повинні відповідати законодавчим критеріям і зловживання такою процедурою цілком може суперечити Конвенції. Завдання Суду полягає у визначенні того, чи застосовувалася ця процедура у спосіб, сумісний зі ст. 6 Конвенції, і таким чином забезпечувалося дотримання принципу правової визначеності. При цьому Суд повинен мати на увазі, що, в першу чергу, відповідальність національних судів полягає у тлумаченні положень національного законодавства.

Засада остаточності судових рішень відповідно до усталеної практики ЄСПЛ полягає в тому, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного й обов'язкового рішення суду лише тому, що вона має на меті домогтися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, а не для здійснення нового судового розгляду (див. *mutatis mutandis*, рішення ЄСПЛ у справах «Brumărescu v. Romania», заява № 28342/95, п.п. 61-62; «Ryabykh v. Russia», заява № 52854/99, п.п. 51-52; «Пономарьов проти України», заява № 3236/03, п. 40; «Устименко проти України», заява № 32053/13, п. 46).

Водночас, враховуючи особливу роль вищих судів (судів касаційної інстанції) у національних системах правосуддя, ЄСПЛ неодноразово висловлювався про критерії допустимості обмеження права на касаційний перегляд справи у разі суттєвого розходження судової практики.

З цього приводу ЄСПЛ наголошує, що розбіжності судової практики не можна вважати порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо суд вищої інстанції оперативного застосує ефективний метод їхнього врегулювання з метою уніфікації різних практик (рішення у справі «Albu and others v. Romania», заява № 34796/09, п.п. 35-44).

Як відмічає Д. Луспеник, незважаючи на те, що розходження повинні мати «довготерміновий характер», ЄСПЛ в своїй практиці не визначив жодних критеріїв, які б давали можливість достовірно встановити строк, дотримання якого не призводить до порушення принципу правової визначеності. Ним визнається, що моментального вирішення проблеми не існує й може вимагатися певний час для формування одноманітних підходів у праворозумінні. Наприклад, майже дворічний строк існування неоднакової судової практики стосовно чисельної групи осіб було визнано таким, що не призвів до порушення норм Конвенції, оскільки у подальшому були вжиті заходи для забезпечення її єдності (рішення у справі «Albu and others v. Romania», заява № 34796/09, п.п. 35-44).

Не було визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції й у рішенні у справі «Неждет Шахін і Періхан Шахін проти Туреччини» («Nejdet Şahin and Perihan Şahin v. Turkey», заява № 13279/05, п. 133), оскільки ЄСПЛ встановив, що Вищий адміністративний суд і Вищий військовий суд (суди найвищої інстанції в адміністративній і військовій судових системах, які спільно існують у Туреччині та мають різні суди останньої інстанції) ухвалили різні рішення в схожих справах за участі двох потерпілих у одній аварії, однак процедури винесення рішень були справедливими, а рішення не свавільними.

Крім того, ЄСПЛ наголосив, що випадки, коли два національних суди – кожен у межах своєї юрисдикції – доходять різних, але тим не менш раціональних і обґрунтованих висновків щодо однієї і тієї ж правової проблеми, яка виникає за схожих фактичних обставин, є неминучі, а тому не порушують статті 6 Конвенції (наприклад, рішення у справі «Stoilkovska v. the former Yugoslav Republic of Macedonia», заява № 29784/07, п. 46).

Водночас у деяких рішеннях ЄСПЛ визнавав порушення п. 1 ст. 6 Конвенції через обмеження у допуску справи до касаційного (третього) перегляду за наявності розбіжностей у судовій практиці.

Так, у рішенні у справі «Врабец проти Словаччини» («Vrabec v. Slovakia», заява № 31312/08, п. 27) ЄСПЛ зазначив, що глибокі та давні відмінності в практиці найвищого національного суду самі по собі суперечать принципу правової визначеності, який передбачає Конвенція та який є одним з основних елементів верховенства права.

У рішенні у справі «Тудор Тудор проти Румунії» («Tudor Tudor v. Romania», заява № 63252/00, п.п. 98-99) ЄСПЛ вказав, що роль найвищої судової інстанції кожної держави полягає в тому, щоб вирішувати суперечності у судовій практиці. Забезпечення єдності судової практики – завдання найвищої судової установи кожної держави; неспроможність вищого суду впоратись із цим завданням може призвести до наслідків, несумісних, серед іншого, з вимогами статті 1 Першого протоколу до Конвенції (див. рішення у справі «Падурару проти Румунії» («Paduraru v. Romania»), заява № 63252/00, п.п. 98-99).

Загалом на підставі аналізу рішень ЄСПЛ А.В. Бойко зазначає, що порушення засад визначеності та передбачуваності правозастосування має місце за таких обставин: касаційний суд не має інструментів узгодження суперечливих рішень судів нижчих інстанцій (рішення у справі «Tudor Tudor v. Romania», заява № 21911/03, п. 29); прийняття верховним судом у межах одного провадження нового рішення, що суперечить попередньому рішення, без посилання на попереднє рішення та обґрунтування зміни точки зору (рішення у справі «Glavak v. Croatia», заява № 73692/12, п. 20); ухвалення верховним судом у різних справах щодо одного й того самого питання судових рішень із протилежними правовими висновками, що, більше того, потягло за собою неоднакове правозастосування судів першої інстанції та апеляційних судів (рішення у справі «Beian v. Romania», заява № 30658/05, п. 39); існує довготривалий конфлікт щодо правозастосування між палатами вищого адміністративного суду, незважаючи на втручання пленуму вищого адміністративного суду, спрямованого на забезпечення єдності правозастосування, та такого, яке виявилось неефективним (рішення у справі «Sine Tsaggarakis A.E.E. v. Greece», заява № 17257/13, п. 73); касаційний суд без належного

обґрунтування змінив свій підхід до тлумачення норми права, що свідчить про відсутність прозорості та негативно впливає на довіру суспільства та віру в закон (рішення у справі «Серков проти України», заява № 39766/05, п. 40).

Приміром, під час розгляду справи «Сіне Цаггаракіс а.е.е. проти Греції» («Sine Tsaggarakis A.E.E. v Greece», заява № 17257/13, п.п. 70-73) ЄСПЛ було встановлено, що четверта секція Вищого адміністративного суду, визначивши, що висновок у справі суперечить прецедентній практиці п'ятої секції, вирішила передати справу на розгляд пленуму Верховного адміністративного суду. Однак, незважаючи на те, що пленум відійшов від такого висновку п'ятої секції, четверта секція, тим не менш, відхилила заяву компанії-заявника щодо судового перегляду на тій підставі, що обставини справи були «винятковими». Враховуючи, що рішення, винесені у справі, були суперечливі, ЄСПЛ у рішенні у цій справі було констатовано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

У той же час у своїх рішеннях ЄСПЛ визнає, що відмова у допуску до касаційного (третього) перегляду справи не порушує п. 1 ст. 6 Конвенції, якщо національним законодавством визначені відповідні обмеження та вони є пропорційними і передбачуваними.

Так, ухвалою ЄСПЛ визнав неприйнятною заяву у справі «Азюковська проти України» (заява № 26293/18). У цій справі заявниця скаржилась за п. 1 ст. 6 Конвенції, зокрема, на те, що відмова Верховного Суду у розгляді її касаційної скарги на підставі критерія малозначності справи становила порушення її права на доступ до суду.

ЄСПЛ зазначив, що застосування критерію малозначності справи у цій справі було передбачуваним, справа розглянута судами двох інстанцій, які мали повну юрисдикцію, заявниця не продемонструвала наявності інших виключних обставин, які за положеннями законодавства могли вимагати касаційного розгляду справи. ЄСПЛ також зазначив, що в контексті аналізу застосування критерія *ratione valoris* щодо доступу до вищих судових інстанцій він також брав до уваги наявність або відсутність питання щодо справедливості провадження, яке здійснювалось судами нижчих інстанцій.

Вирішуючи питання про сумісність обмеження права на касаційне оскарження зі ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ вказує на необхідність врахування деяких критеріїв такої сумісності.

Так, Велика Палата ЄСПЛ у рішенні у справі «Зубац проти Хорватії» («Zubac v. Croatia», заява № 40160/12) зазначила, що у цій справі між сторонами немає спору щодо того, що обмеження доступу до касаційного суду *ratione valoris* загалом є допустимими, і в контексті цього положення, законними. Крім того, зважаючи на те, що неможливо очікувати єдиної моделі функціонування касаційних судів у Європі, та беручи до уваги практику Суду з цього питання, у даній справі немає жодних підстав ставити під сумнів законність та допустимість таких обмежень або свободу розсуду національних органів влади в питаннях регулювання способів їх реалізації (п. 73).

Водночас, розглядаючи питання про те, чи було під час проваджень в апеляційних та касаційних судах дотримано вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ врахував обсяг, в якому справу було розглянуто в судах нижчої інстанції, наявність чи відсутність питань, пов'язаних зі справедливістю судового розгляду, проведеного в судах нижчої інстанції, а також характер повноважень суду, що розглядається (див. рішення у справах «Levages Prestations Services v. France», заява № 21920/93, п.п. 45-49; «Brualla Gomez de la Torre v. Spain», заява № 26737/95, п.п. 37-39; «Nakov v. the former Yugoslav Republic of Macedonia», заява № 68286/01; «Sotiris and Nikos Koutras ATTEE v. Greece», заява № 39442/98, п. 22).

Крім того, що стосується застосування встановлених законодавством обмежень *ratione valoris* доступу до судів вищої інстанції, у п. 85 рішення у справі «Зубац проти Хорватії» («Zubac v. Croatia», заява № 40160/12) ЄСПЛ вказав на необхідність у різній мірі враховувати деякі додаткові фактори, а саме: (i) передбачуваність обмеження, (ii) на кого саме – заявницю чи державу-відповідача мають покладатися негативні наслідки помилок, допущених під час провадження, які призвели до того, що заявниці було відмовлено у доступі до касаційного суду, та (iii) чи можна стверджувати, що ці обмеження пов'язані з «надмірним формалізмом» (див., зокрема, рішення у справах «Garzičić v. Montenegro», заява № 17931/07, п.п. 30-32; «Dobrić v. Serbia», заяви № 2611/07 та № 15276/07», п.п. 49-51; «Egić v. Croatia», заява № 32806/09, п.п. 46-49 та 57; «Sociedad

Anónima del Uciezav. Spain», заява № 38963/08, п.п. 33-35; «Hasan Tunç and Others v. Turkey», заява № 19074/05, п.п. 30-34).

Також згідно зі статтею 119 Конституції цієї країни, основною функцією Верховного Суду як найвищого судового органу є забезпечення послідовного застосування закону та однаковості у його застосуванні. Зважаючи на цю функцію, Суд не бачить жодної підстави сумніватися в тому, що, усуваючи порушення, допущені при визначенні вартості спору судами нижчих інстанцій, рішення Верховного Суду переслідувало легітимну мету, а саме дотримання принципу верховенства права та належного здійснення правосуддя.

З огляду на вищезазначене, беручи до уваги той факт, що справа заявниці розглядалася в національних судах двох інстанцій (муніципальному суді та окружному суді), які мали повну юрисдикцію для її розгляду, а також те, що у цій справі не виникло жодного явного питання щодо відсутності справедливого судового розгляду, так само як і те, що роль Верховного Суду зводилася до перегляду застосування відповідного національного законодавства судами нижчої інстанції, ЄСПЛ дійшов до висновку, що не можна стверджувати, що рішення Верховного Суду призвело до непропорційного обмеження, яке порушило саму суть права заявниці на доступ до суду, гарантованого п. 1 ст. 6 Конвенції, або вийшло за межі свободи розсуду, наданої національним органам (п. 125).

Водночас в іншій справі «Лазаревич проти Боснії та Герцеговини» («Lazarević v. Bosnia and Herzegovina», заява № 29422/17), яка стосувалася скарги заявника щодо ряду проваджень стосовно розгляду трудового спору після його звільнення з державної залізничної компанії, ЄСПЛ у рішенні зробив висновок про те, що суди першої та апеляційної інстанцій не забезпечили справедливий судовий розгляд справи заявника, і це не виправив вищий суд, тому у цій справі було констатовано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

Зокрема, у цій справі було встановлено, що Верховний Суд Сербської Республіки відхилив подану заявником касацію з питань права як неприйнятну (*ratione valoris* – малозначна), у зв'язку з чим заявник подав скаргу, в якій скаржився на несправедливість провадження з вирішення трудового спору, стверджуючи, що, незважаючи на чіткість законодавчих положень, національні суди необґрунтовано відхилили його позов. Однак суд відхилив скаргу заявника як явно необґрунтовану, рішення щодо якої стосувалося ще чотирьох скарг з інших питань.

Посилаючись на положення п. 1 ст. 6 Конвенції, заявник стверджував, що рішення суду у його справі не відповідали вимозі справедливості, оскільки вони суперечили національному законодавству та прецедентній практиці вищих судів.

У п. 33 цього ж рішення ЄСПЛ підкреслив, що скарга заявника до Верховного Суду була відхилена як неприйнятна *ratione valoris*. ЄСПЛ у своєму рішенні повторив, що застосування обмежень *ratione valoris* у подачі скарг до касаційного суду є легітимною та обґрунтованою вимогою, враховуючи суть ролі касаційного суду у вирішенні питань, що мають вирішальне значення (див. рішення у справі «Zubac v. Croatia», заява № 40160/12, п. 83). Проте суд у порядку спрощеного розгляду відхилив скаргу заявника як явно необґрунтовану, незважаючи на свою власну прецедентну практику з цього питання. Наведені міркування дали ЄСПЛ підстави для констатації порушення п. 1 ст. 6 Конвенції.

Крім того, ЄСПЛ неодноразово наголошував на необхідності забезпечення дотримання принципу процесуальної рівності сторін та вимоги змагальності провадження під час вирішення питання про допуск касаційної скарги до розгляду.

Так, у справі «Грица та Шадура проти України» (заяви № 3075/13 та № 63879/13) заявниці – громадянки України Галина Василівна Грица та Марина Володимирівна Шадура звернулися до ЄСПЛ, стверджуючи порушення Конвенції у зв'язку з неналежним інформуванням національними судами про касаційні провадження у їхніх справах, позбавленням можливості надання зауважень до касаційних скарг інших сторін.

У п. 23 цього рішення ЄСПЛ, розглянувши усі надані матеріали та за відсутності будь-яких доказів належного інформування заявниць, зробив висновок, що не забезпечивши отримання заявницями поданих у їхніх справах касаційних скарг або інформування їх про ці касаційні скарги будь-якими іншими засобами, національні суди позбавили заявниць можливості надати зауваження щодо поданих у їхніх справах касаційних скарг та не виконали свого зобов'язання щодо дотримання принципу процесуальної рівності сторін, закріпленого статтею 6 Конвенції.

Аналогічні висновки були зроблені ЄСПЛ у рішенні у справі «Стриж проти України» (заява № 39071/08, п. 17), в якій заявниця скаржилася, що її право на справедливий суд було порушено внаслідок того, що її не поінформували про касаційне провадження і не надали можливості відповісти на повідомлення про касаційну скаргу. Заявницю не було повідомлено ні про подану касаційну скаргу, ні щодо відкритого касаційного провадження.

У цій справі було встановлено, що касаційне провадження було вирішальним для визначення майнових прав заявниці. Оскільки її було залучено як сторону до провадження у судах першої та апеляційної інстанцій, їй мала бути надана можливість взяти участь у касаційному провадженні. Однак подану позивачами касаційну скаргу не було надано заявниці, яку навіть не поінформували про касаційне провадження, у результаті чого заявницю було позбавлено можливості дізнатися про касаційну скаргу протилежної сторони та подати на неї заперечення і, таким чином, заявницю було позбавлено права на змагальність судового процесу (п.п. 22-23). Зважаючи на встановлені обставини та надавши їм відповідну оцінку, ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо вимоги про змагальність провадження.

Висновки:

Особливостями права на касаційне оскарження як права на третій перегляд справи є: 1) таке право виникає, якщо можливість подання заяви про розгляд справи у касаційному порядку визначена у національному законодавстві держави, оскільки таке право є неавтономною вимогою ст. 6 Конвенції і залежить від того, чи дозволяє це внутрішнє законодавство; 2) це право не є абсолютним, оскільки може бути обмежене відповідно до національного законодавства шляхом визначення кола питань, які виключаються з права на касацію, або чіткого визначення випадків, за яких таке право виникає; до кола питань, які розглядає суд касаційної інстанції, як правило, належать питання щодо правильного та однакового тлумачення права або такі, що мають значення для всього суспільства в цілому; 3) умови реалізації цього права мають визначатися національним законодавством та від особи, яка подає скаргу, як правило, вимагається обґрунтування наявності підстав для касаційного оскарження, а умови прийнятності касаційної скарги щодо питань права можуть бути суворіші, ніж для звичайної скарги; 4) касаційний перегляд справи не повинен фактично собою підміняти апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для касаційного розгляду; 5) суд касаційної інстанції під час перегляду справи, як правило, вирішує суперечності у судовій практиці, забезпечує єдність судової практики та досліджує лише питання права, а не факту, оскільки справа у касаційному порядку розглядається, як правило, після розгляду судами двох інстанцій, які мали повну юрисдикцію для встановлення та перевірки фактів.

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ виключно внутрішньо-національним законодавством держави встановлюють право на касацію та, відповідно, визначають вимоги щодо створення суду касаційної інстанції (структуру, назву тощо), оскільки право на доступ до суду за самою своєю природою потребує регулювання з боку держави; Конвенція залишає державі вільний вибір засобів, що використовуватимуться для досягнення цілей реалізації ст. 6 Конвенції; держава, яка створює суд касаційної інстанції, має забезпечити, щоб особи, які відповідають вимогам закону, мали можливість користуватись всіма фундаментальними гарантіями ст. 6 Конвенції в провадженнях у цих судах; обов'язковому дотриманню підлягає застосування процесуальних повноважень вищими судовими інстанціями з позицій передбачуваності (прогнозованості), що залежить від особливостей процесуального характеру, а також до уваги мають бути взяті норми внутрішнього законодавства та роль касаційних судів з точки зору учасників справи.

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить про те, що касаційний перегляд справи, з одного боку, може суперечити принципу правової визначеності, оскільки передбачає можливість перегляду рішення суду, яке набуло законної сили, а, з іншого боку, забезпечує правову визначеність шляхом виправлення судових помилок та недоліків судочинства, врегулювання суперечностей судової практики між різними судами однієї юрисдикції, а також між різними судами однієї юрисдикції.

Вищі суди як суди касаційної інстанції мають подвійний статус, який виражається у тому, що з однієї сторони повноваженнями касаційного суду є забезпечення стабільності правової системи шляхом формування нових або удосконалення існуючих правових позицій (здійснення тлумачення законодавства), а з іншої – забезпечення єдності судової практики шляхом виправлення помилок судів попередніх інстанцій (недоліків судочинства), які неврахували або неправильно врахували правові позиції суду касаційної інстанції.

У сталій практиці ЄСПЛ наголошується, що право на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції, одним з аспектів якого є право на доступ до суду, не є абсолютним, оскільки таке право може підлягати обмеженням, особливо щодо умов прийнятності касаційної скарги на рішення суду першої інстанції після його перегляду в апеляційному порядку. При цьому підкреслюється, що будь-які обмеження у доступі до касаційного перегляду справи є сумісними з вимогами ст. 6 Конвенції, якщо вони передбачені національним законодавством та не обмежують реалізацію цього права у такий спосіб або до такої міри, щоб саму суть права не було порушено; ці обмеження повинні переслідувати легітимну (законну) мету, повинен бути дотриманий розумний ступінь пропорційності між використаними засобами та поставленими цілями.

Вирішуючи питання про порушення ст. 6 Конвенції у разі недопуску до касаційного перегляду справи, ЄСПЛ наголошує на необхідності врахування особливого статусу вищих судів (судів касаційної інстанції) за національним законодавством держав-членів, що передбачає можливість застосування більш формального підходу при вирішенні питання про відкриття касаційного провадження, особливо якщо провадження здійснюється після розгляду справи судом першої інстанції, а потім – апеляційної інстанції; особливий статус вищих судів, якщо національне законодавство наділяє такі суди статусом суду права, полягає у тому, що такі суди здійснюють повноваження щодо виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не здійснюють новий судовий розгляд; перегляд в касаційному порядку справи не повинен фактично собою підміняти апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет судового спору не є підставою для нового розгляду.

Вирішуючи питання про сумісність обмеження права на касаційне оскарження з ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ вказує на необхідність врахування таких критеріїв такої сумісності: 1) дотримання вимоги щодо передбачуваності обмеження, що означає існування узгодженої національної судової практики та послідовності її застосування, що, як правило, задовольняють критерій прогнозованості стосовно обмеження доступу до суду вищої інстанції; 2) якщо тягар негативних наслідків помилок, допущених під час судового розгляду, покладається не на особу, а на державу (зокрема, обмеження доступу до суду буде непропорційним, якщо неприйнятність засобу юридичного захисту є наслідком того, що допущення помилки поставлено у провину заявнику, який об'єктивно не відповідає за неї); 3) уникнення «надмірного формалізму» під час вирішення питання про допуск справи до касаційного перегляду, оскільки «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно зі ст. 6 Конвенції, зокрема, у випадку особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду позову заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його права на ефективний судовий захист.

У практиці ЄСПЛ визначено такі умови несумісності обмеження права на касаційне оскарження з вимогами ст. 6 Конвенції: 1) наявність тривалих та суттєвих розбіжностей у судовій практиці та якщо касаційний перегляд є необхідний для вирішення питання про розходження судової практики; 2) відмова у відкритті касаційного провадження щодо тих справ, які заслуговують на третій судовий розгляд, наприклад справ, які розвиватимуть право або сприятимуть однаковому тлумаченню закону або за скаргами у тих справах, де питання права мають значення для широкого загалу (вирішальне значення); 3) незабезпечення судами отримання особою як сторони у справі копії касаційної скарги, поданої іншою особою, або повідомлення особи про касаційний перегляд справи, що порушує принцип процесуальної рівності сторін та вимогу про змагальність провадження.

У рішеннях ЄСПЛ визнається сумісність обмеження доступу до касаційного оскарження з вимогами ст. 6 Конвенції, якщо: 1) національним законодавством визначені відповідні обмеження та вони є пропорційними і передбачуваними, наприклад, якщо справа відповідає критерію малозначності; 2) таке обмеження відповідає передбаченому законодавством порогу *ratione valoris* звернення до касаційного суду, що є правомірною та обґрунтованою процесуальною вимогою, враховуючи саму суть повноважень касаційного суду щодо розгляду лише справ відповідного рівня значущості; 3) таке обмеження спрямоване на досягнення правової визначеності, що передбачає дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішення, недопустимості повторного розгляду вже раз вирішеної справи.

Відповідно до сталої практики ЄСПЛ, якщо цього вимагає національне законодавство, суд касаційної інстанції повинен оцінювати те, чи досягнуто передбачений законодавством поріг *ratione valoris* для подання скарги саме до цього суду; в ситуації, коли національне законодавство дозволяло йому відфільтровувати справи, що надходять до нього, касаційний суд не може бути зв'язаний або обмежений помилками в

оцінюванні зазначеного порогу, яких припустилися суди нижчої інстанції при визначенні того, чи надавати доступ до вищих судових інстанцій; суд касаційної інстанції при оцінюванні порогу *ratione valoris* також повинен брати до уваги наявність або відсутність питання щодо справедливості провадження, яке здійснювалось судами нижчих інстанцій.

Файли матеріалу

[Оригінальний файл автора](#)